

УДК 346.546.1; 340.111

Юрій Журик,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри правового регулювання економіки

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті на теоретичному рівні аналізуються основні визначення та положення юридичної відповідальності, розглядається відповідальність за правопорушення у сфері економічної конкуренції. Зачіпаються питання презумпції в праві, послідовно розглянуто забезпечення, гарантії, охорону, захист, відповідальність та санкції як взаємопов'язані елементи системи державного захисту.

Ключові слова: юридична відповідальність, презумпція, забезпечення, гарантії, охорона, захист, відповідальність, санкції.

Порушення правил поведінки у будь-якій сфері діяльності завжди є перешкодою у розвитку певних відносин: соціальних, економічних, правових, моральних, а тому недопущення, запобігання та протидія правопорушенням є одним з основних завдань держави.

У сфері економічної конкуренції функції контролю та недопущення протиправних дій виконують спеціально створені державні органи, які, керуючись нормами чинного законодавства, застосовують правоохоронні засоби як складові системи та механізми правового захисту. Юридична відповідальність та конкретні санкції є тим реально діючим інструментом, який використовується державними органами при здійсненні ними превентивної та правоохоронної діяльності.

У сучасних умовах прискорення соціальних, інтеграційних та економічних процесів підвищують актуальність питань захисту суб'єктів господарювання та споживачів від протиправних дій у цій сфері.

Дослідженням питань правового регулювання юридичної відповідальності та застосування санкцій у сфері економічної конкуренції займалися такі вчені: О. О. Бакалінська [1], О. В. Безух [2; 3], В. В. Герасимова [4], О. О. Джуринський [5], І. О. Коваль [6], Н. М. Корчак [7—13], О. Ф. Скакун [14], П. Г. Харченко [15] та інші.

Метою даного дослідження є аналіз правової природи юридичної відповідальності як із загальнотеоретичних підходів, так і в аспекті антимонопольно-конкурентного регулювання задля створення науково-теоретичної концепції системи правоохоронних засобів у сфері захисту економічної конкуренції.

У теорії права під юридичною відповідальністю розуміються передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) зазнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення [16].

Ознаками юридичної відповідальності є державний примус (державно-владний вплив відповідних державних органів і службових осіб на поведінку людей), обов'язок особи зазнавати певних втрат — позбавлення конкретних благ особистого організаційного і майнового характеру, також те, що настає відповідальність лише за вчинені або ті, що вчиняються, правопорушення, здійснюється компетентним органом відповідно до закону, а саме — з санкціями норм права, якими встановлюються вид і міра втрат, здійснюється в ході правозастосовної діяльності за дотримання певного процедурно-процесуального порядку і форм, встановлених законом. Поза процесуальною формою юридична відповідальність є неможливою [17]. Стосовно останнього твердження, то з ним, на нашу думку,

можна не погодитися, оскільки, наприклад, антимонопольні органи розглядають справи та накладають санкції в «*порядку*», а не в «*процесі*», тобто процесуального порядку, як у судових органах — немає.

На нашу думку, юридична відповідальність — це санкціоновані державою вид і міра негативних наслідків та/або покарання, вона чітко закріплена в законодавстві та є складовою механізму правозастосування. Юридична відповідальність є різновидом соціальної відповідальності, але ці два види відповідальності необхідно розрізняти. Соціальна відповідальність включає як юридичні наслідки (санкції), тобто юридичну відповідальність, так і негативні наслідки морально-етичної та психологічної природи.

Застосовується юридична відповідальність за умови додержання певних принципів, які є основними, базовими вимогами, що ставляться до правопорушників та дозволяють забезпечувати правопорядок у суспільстві. Можна сказати, що принципи юридичної відповідальності — це *основні правила юридичної відповідальності*, зокрема такі як: конституційність та законність, обґрунтованість, невідворотність, своєчасність, справедливість, моральність, пропорційність.

Метою юридичної відповідальності є попередження правопорушень, покарання правопорушника, вплив на поведінку та свідомість правопорушника, формування у громадян правосвідомості та орієнтуру на правомірну поведінку, виховання та дисципліна громадян.

Стосовно юридичної відповідальності у сфері економічної конкуренції зазначимо, що вичерпний перелік протиправних дій у сфері економічної конкуренції, заборонених чинним законодавством, не встановлено. Оскільки, зокрема, повний перелік «*правил та звичаїв*» (ст. 1 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції») не може бути встановлений заздалегідь, тому що розвиток соціально-економічних відносин, прогресу і торгового обороту створює умови для нових видів відносин і нових видів правопорушень. Для визначення фактів правопорушень у сфері економічної конкуренції, які прямо не передбачені законом, необхідно встановити *певні критерії, ознаки та мету*, досягнення якої передбачає законодавство про захист економічної конкуренції.

Конституція України закріплює обов'язок держави бути *гарантом захисту конкуренції у підприємницькій діяльності*. На конституційному рівні підтримує розвиток правомірної поведінки у сфері економічної конкуренції, яка здійснюється з використанням дозволених законом засобів.

Як зазначають окремі вчені, в Законі України «Про захист економічної конкуренції» знайшло відображення *презумптивне* припущення про можливу недобросовісність учасників економічних відносин: «Закон визначає правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності» (преамбула Закону), та шляхом окреслення сфери його застосування «Закон застосовується до відносин, які впливають чи можуть вплинути на економічну конкуренцію на території України» [18].

П. Г. Харченко, наприклад, вважає, що в законодавстві про захист економічної конкуренції йдеться про *гарантійне стимулювання* з боку держави розвитку саме правомірної, добросовісної конкуренції, метою якої є встановлення таких правил у конкуренції, які б відповідали правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності. Досягнення зазначеної мети на міжнародному та національному рівні можливе, перш за все, при правовому забезпеченні захисту від недобросовісної конкуренції [19].

Під *презумпцією* розуміють прямо чи опосередковано закріплені в нормативно-правових актах припущення про наявність чи відсутність певних юридичних фактів. Можна сказати, що це *вірогідність існування певного факту до моменту його спростування*, якщо цей момент, звичайно, буде мати місце. Матеріально-правове значення *презумпції добросовісності* полягає в тому, що її існування є передумовою для реалізації норм законодавства. З презумпцією добросовісності тісно пов'язана *презумпція вини* суб'єкта господарювання. Значимо, що в цивільних та господарських правопорушеннях вина суб'єкта презюмується.

Презумпція вини може бути підставою для притягнення до відповідальності у тих випадках, коли в гіпотезі правової норми відсутні вказівки на негативні наслідки, що настали чи могли на-

стати в результаті монопольної діяльності, або існує вказівка на мету конкретної дії. Наприклад, така конструкція санкції статті: «... якщо це призвело, або могло призвести до негативних наслідків» (Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції»). Безумовно, на практиці існує необхідність персоніфікованої, індивідуальної оцінки протиправних дій суб'єктів господарювання з позиції впливу негативних наслідків на інших суб'єктів господарювання та споживачів.

Відповідальність — це загальносоціологічна категорія, яка виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей. Відповідальність — це термін «ширший», ніж просто юридичний. Можна сказати, що це термін *соціально-суспільний*, що означає усвідомлення значення та наслідків діяльності для суспільства в морально-етичному, економічному та юридичному значенні.

Відповідальність у сфері господарювання та в сфері економічної конкуренції — це економічні за змістом та юридичні за формою методи впливу на суб'єкта господарювання — правопорушника та настання для нього негативних майнових наслідків шляхом застосування санкцій, що встановлені законодавством або договором. Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання [20].

Конструкція системи соціально-юридичного захисту уявляється нами наступним чином: *забезпечення*, що включає в себе *гарантію*, яка включає в себе охорону, що включає в себе *захист*, котрий включає в себе *відповідальність*, яка включає в себе *санкції*.

Забезпечення — це сукупність (комплекс) методів, засобів та заходів, спрямованих на загальну превенцію, недопущення та запобігання протиправним діям, а також покарання винних суб'єктів. Це — всеохоплююче поняття, яке включає в себе багато складових.

Гарантії — це законодавчо закріплені засоби охорони суб'єктивних прав суб'єктів господарювання та споживачів, способи їх реалізації, а також засоби забезпечення законності і охорони правопорядку, інтересів особистості, су-

спільства і держави. Це конституційний нагляд і контроль, види та міра відповідальності за порушення, засоби захисту прав, а також порядок відновлення порушеного права.

Охорона передбачає загальну превенцію, тобто недопущення протиправних дій, а необхідність звертання до захисту прав з'являється тільки при перешкоджанні їхньому здійсненню чи порушенні або погрозі порушення. Охорона включає в себе захист як конкретну дію, спрямовану на недопущення правопорушення.

Захист — це використання передбачених законом можливостей (інструментів) для поновлення свого порушеного, визнання невизнаного чи присудження оспорюваного права. Умовою ефективності захисту є існування *механізму захисту прав та інтересів*, який включає засоби відновлення порушених прав і відповідальність винного суб'єкта. *Охорона і захист* — не тотожні поняття: охорона існує «постійно» і має на меті забезпечити дію права.

Існують різноманітні засоби захисту прав суб'єктів господарювання, які можна класифікувати на: *попередні* (забезпечення захисту права), *наступні* (після реалізації прав); *захист порушених прав і захист прав, які не порушені*; *захист у відносинах з контрагентами і захист у відносинах з державою і контролюючими органами*; *внутрішні і зовнішні*. В. В. Герасимова під захистом прав суб'єктів господарювання розуміє *систему передбачених законом заходів*, які здійснюються уповноваженими особами або суб'єктами господарювання з метою відновлення порушених прав, усунення перешкод у реалізації цих прав, запобігання вчиненню таких порушень у майбутньому та притягнення винних осіб до відповідальності. Використання даного поняття, на її думку, допомагає зрозуміти сутність та зміст захисту прав суб'єктів господарювання та сприятиме удосконаленню відносин, які виникають у разі порушення прав цих суб'єктів [21].

Санкції — це нормативно встановлені або договірні *заходи впливу на правопорушника* у сфері господарювання, це вид та міра примусу, що застосовується до правопорушника у сфері господарювання. У Господарському кодексі України закріплено *штрафні санкції, оператив-*

но-господарські та адміністративно-господарські санкції [22]. Система санкцій за порушення конкурентного законодавства складається з таких заходів впливу: штраф, адміністративна відповідальність, відшкодування завданих збитків, скасування реєстрації суб'єкта господарювання, примусовий поділ монопольних утворень.

Зазначимо, що Антимонопольному комітету України надано право без звернення до суду за власними рішеннями накладати штрафи на порушників антимонопольно-конкурентного законодавства. У 2012 р. Антимонопольний комітет України призначив найбільший за всю свою історію колективний штраф у розмірі близько 42 млн євро асоціації «Меблідеревпром», галузевій асоціації, яка об'єднує ключових гравців ринку з виробництва меблів та будівельних матеріалів з дерева) і 14 її учасникам за антиконкурентні узгоджені дії у формі спотворення результатів торгів.

Таким чином, на підставі вищевикладеного, можна зробити такі висновки.

1. Захист суб'єктів господарювання є умовою ефективності недопущення, попередження та прискання протиправ-

них дій у сфері економічної конкуренції. Механізм захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання являє собою сукупність юридичних засобів, а саме — норм права, уповноважених органів та осіб, а також права самих суб'єктів господарювання та споживачів, що дають можливість захистити порушені права та фізичних та юридичних осіб.

2. Одним із шляхів ефективного державного захисту відносин економічної конкуренції є чітка взаємодія антимонопольних та правоохоронних органів у цій сфері відносин. Відповідне ставлення до відносин економічної конкуренції як до важливих публічно-правових відносин, розуміння мети, завдань та принципів правового захисту добросовісної конкуренції — є запорукою гармонічного та прогресивного розвитку цих відносин у суспільстві.

3. Юридична відповідальність за порушення законодавства про захист конкуренції являє собою комплекс охоронних правовідносин, що виникають між державними органами та суб'єктом господарювання — правопорушником у зв'язку з наявними протиправними діями з його вини.

ПРИМІТКИ

1. Бакалінська Ольга. Оціночні категорії в цивільному праві та процесі України / О. Бакалінська // Підприємництво, господарство і право. — 2011. — № 12.
2. Безух О. Право на економічну конкуренцію як суб'єктивне право й економічна свобода учасників ринкових відносин / О. Безух // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 2.
3. Безух О. Особливості господарсько-правової відповідальності за порушення у сфері економічної конкуренції / О. Безух // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 6.
4. Герасимова В. В. Захист прав та законних інтересів суб'єктів господарювання / В. В. Герасимова // Актуальні питання права та правової держави: наукова дискусія : зб. матер. Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 11 грудня 2013 р.). — К., 2013. — С. 163—165.
5. Джуринський О. Акти недобросовісної конкуренції: правові аспекти систематизації / О. Джуринський // Підприємництво, господарство і право. — 2010. — № 9.
6. Коваль И. О развитии порядка защиты от недобросовестной конкуренции / И. Коваль // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 1.
7. Корчак Н. М. Застосування та значення оціночних понять в інституті антимонопольного регулювання / Н. М. Корчак // Науковий вісник ЧДУ. — Вип. 161. Правознавство. — Чернівці : Рута, 2002. — С. 47—50.
8. Корчак Н. Матеріально-правове значення презумпцій в інституті антимонопольного регулювання / Н. М. Корчак // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 1. — С. 6—9.
9. Корчак Н. М. Форми реалізації юридичної відповідальності / Н. М. Корчак // Науковий вісник ЧДУ. — Вип. 172. Правознавство. — Чернівці : Рута, 2003. — С. 29—34.
10. Корчак Н. Соціально-правова природа відповідальності в інституті антимонопольного регулювання / Н. М. Корчак // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 11. — С. 67—71.

11. Корчак Н. Теоретико-правові аспекти відповідальності в інституті антимонопольного регулювання в Україні / Н. М. Корчак // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 10. — С. 118—121.
12. Корчак Н. М. Правова характеристика порушень конкурентного законодавства в авіа-транспортній галузі: вітчизняний та зарубіжний досвід / Н. М. Корчак // Юридичний вісник: Наукові праці Нац. авіаційного ун-ту. — К. : Книжкове видавництво НАУ. — 2011. — № 3 (20). — С. 10—13.
13. Корчак Н. М. Об'єктивні умови застосування господарсько-правової відповідальності за правопорушення у сфері конкуренції / Н. М. Корчак // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). — 2012. — № 1—2 (48—49). — С. 134—138.
14. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. — Х. : Консум ; Ун-т внутр. дел., 2000. — С. 214.
15. Харченко Петро. Критерії добросовісної конкуренції / П. Г. Харченко // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. — 2004. — № 4. — С. 28—33.
16. Скакун О. Ф. Зазнач. праця.
17. Там само.
18. Корчак Н. Матеріально-правове значення презумпцій в інституті антимонопольного регулювання / Н. Корчак // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 1. — С. 6—8.
19. Харченко Петро. Зазнач. праця.
20. Господарський кодекс України : прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 218.
21. Герасимова В. В. Зазнач. праця.
22. Господарський кодекс України : прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 462.

Журик Юрий. Ответственность в сфере экономической конкуренции: теоретический аспект.

В статье на теоретическом уровне анализируются основные определения и положения юридической ответственности, рассматривается ответственность за правонарушения в сфере экономической конкуренции. Затрагиваются вопросы презумпций в праве, последовательно рассмотрены обеспечение, гарантии, охрана, защита, ответственность и санкции как взаимосвязанные элементы системы государственной защиты.

Ключевые слова: юридическая ответственность, презумпция, обеспечение, гарантии, охрана, защита, ответственность, санкции.

Zhurik Yuri. Responsibility in the field of economic competition: theoretical aspect.

The paper theoretically analyzes the basic terms and conditions of legal liability, is considered responsible for violations in the sphere of economic competition. Conceived question the presumption in law, consistently considered security guarantees, protection, security, liability and sanctions as interconnected elements of the system state protection.

Key words: legal liability, presumption, security guarantees, protection, responsibility and sanctions.